

VELIKÁN BAROKNÍ POEZIE

V ýznamným jevem české i evropské kultury je baroko českých zemí. V posledních čtyřech desetiletích bylo potlačováno, a nejen baroko samo, ale i jeho soustavné zkoumání. Na první místo se kladlo zkoumání současné literatury, především literatury sloužící aktuálním politickým cílům; současná socialisticko-realistická literatura měla odsunout na slepou kolej starší literaturu jako tvorbu sloužící vykořisťovatelským třídám minulosti. Pokud se starší literatura zkoumala, byly upřednostňovány některé epochy, hlavně husitská, ale i z ní byla ke studiu vybírána ponejvíce jen větev tvorby satirické, takzvaně plebejské apod. Sebrané spisy představitele té doby mistra Jana Husa vycházely s liknavostí nemající jinde obdobu: za poslední více než tři desetiletí vyšlo jen 6 svazků, tj. asi pouze pětina z plánovaného rozsahu.

Na rozdíl od husitství bylo baroko prohlašováno za dobu zpátečnickou, přímo „dobu temna“. Přesto se ve vlasti postupně dařilo prosadit hodnoty baroka hudebního a výtvarného, ale umění slova vzbuzovalo podezření každým veršem, každou větou. Poslechněme si několik takových veršů:

*Tys propasti dno, suršek,
já nejmenší krůpějička,
ty jsi slunce okršlek,
já jeho malá jiskřička,
ty jsi květu samý květ,
já jsem jen pejří polední,
rosy's rosa, nový's svět,
já pak bublínka večerní.*

*Já mlha, mráz, kus ledu,
tys radosti neskončenost,
náchylný k bídám, k pádu,
tys pak pevná trvánlivost;
já jsem kroužek bolesti,
ty jsi stálostálá pevnost,
já jsem kolo žalosti,
ty jsi neskončená radost.*

*Já kvílení, bubláni,
tys zpěv, zvuk, pěkné varhany,
toužení, nařikání,
pronikáš na všechny strany;
tys světlem, já temností,
já bláto, a tys čistota,
tys milost, já tesknosti,
tys bezpečnost, a já psota.*

Tyto verše s dlouhým řetězem kontrastů Boží velikosti a lidské nicotnosti nemohly najít souhlasnou odezvu u ateistických držitelů moci. A přece jsou mimořádně silné myšlenkově i umělecky! Napsal je Fridrich Bridel, obětavý jezuitský misionář, jehož pestrý život se jistě jednou stane námětem pro velký román ze 17. století.

Narodil se v roce 1619 ve Vysokém Mýtě v rodině měšťského písaře. Za gymnazijních studií bydlil v Praze v proslulém Svatováclavském semináři a jako 18letý vstoupil do Tovaryšstva Ježíšova. Dvouletý noviciát prožil v Brně v koleji u kostela, jemuž se zde dodnes říká „jezuitský“ a za nímž dosud stojí umělecky cenný barokní portál. Pak Bridel studoval sedm let filozofii a teologii, poté vyučoval devět let na řádových školách a teprve v roce 1650 byl jako 31letý vysvěcen na kněze. O šest let později už stojí v čele klementinské tiskárny a po dalších čtyřech letech odchází na misie do východních Čech. Když vypukla na Čáslavsku a Kutnohorsku morová epidemie, požádal Bridel svého představeného, aby ho zcela uvolnil pro službu nemocným. Při jejich ošetřování se nakazil a zemřel 15. října 1680 v Kutné Hoře.

Kolik pozoruhodných faktů obsahuje tento životopis! Bridelovo křestní jméno podle „zimního krále“ Fridricha Falckého svědčí o jeho protestantských rodičích nebo aspoň o evangelictví jeho otce, který byl s předbělohorskou administrativou spjat jako měšťský úředník. Vzdělání získal Fridrich Bridel na jednom z elitních učilišť světa – v pražském Klementinu, kde působily vynikající osobnosti tehdejší vzdělané Evropy, vedle Středoevropanů také Italové, Francouzi, Španělé a Portugalci. To ovšem bylo umožněno mezinárodními styky jezuitských provincií, kolejí a univerzit, a bylo proto přirozené, že v roce Bridelova vysvěcení došlo dekretem Ferdinanda III. ke spojení teologické a filozofické fakulty Klementina s právníkou a lékařskou fakultou Karolina v jednu univerzitu Karlo-Ferdinandovu. Ta si zřejmě vyžadovala stále intenzivnější publikační činnost, a asi pro svou čínorodost se Bridel stal praesesem klementinské akademické imprese. V souvislosti s jeho vzděláním si ještě uvědomme, že zatímco studium většiny tehdejších katolických kněží trvalo čtyři až pět let, studovali jezuité po dvou letech noviciátu celých sedm let a další studium bylo v tomto prostředí pokládáno za celoživotní povinnost. Za studií navázal Bridel přátelské styky s mnoha

později významnými spolubratry, z nichž Bohuslav Balbín se stal autorem slavné Rozpravy krátké, ale pravdivé, tj. vášnivě obrany českého jazyka, Balbínovy práce historické a literárněteoretické pronikly i do zahraničních kolejí jako instruktivní studijní příručky. A ještě slovo o Bridelově obětavosti a askezi. Jeho žádost o uvolnění pro službu nemocných morem znamenala vrcholnou oběť, někdo by řekl sebevraždu. Nebyla však nijak výjimečná, podle soudobých zpráv umřelo při ošetřování nemocných v témže roce asi 41 Bridelových řádových bratří. Čtyři z nich s Bridelem včetně připomíná dodnes pamětní deska na zdi svatobarborského hřbitova v Kutné Hoře.

Pastorační činnosti si Bridel cenil více než činnosti literární, tak to chápala i řádová elogia napsaná po jeho smrti. Z nich je také zřejmé, že Bridel nikdy nespojoval svoje misijní působení s násilím nebo donucováním. Bude asi trvat dlouho, než se v naší vlasti, usilující o demokracii a humanitu, dostanou na patřičné místo v žebříčku mravních hodnot Bridelovy vlastnosti – lidskost, obětavost a péče o trpícího bližního, a ještě déle potrvá, než se tyto hodnoty začnou účinně realizovat! Pro Bridela znamenaly světlé milníky na strastiplné cestě člověka k Bohu. Pro Boha opouští hrdina Bridelovy první knihy přepych a vladařskou kariéru. Tím hrdinou byl svatý Ivan, považovaný za prvního poustevníka v Čechách, který jako chorvatský králevic odmítl panovnickou korunu a uchýlil se do neznámých krajín, kde ho objevil jejich vládce – český kníže Bořivoj. Bridel líčí ve svém **Životě svatého Ivana** (1656) Ivanův útěk do nové vlasti, kterou vítá slovy:

*Vítejte, stromové,
moji příbytkové,
královská stolice
budeš, borovice!*

*Vítejte, kamení,
mé milé ležení,
nebo mně za oltář
budete, neb polštář!*

*Vítej, ó studnice,
budeš má vinice,
připíte bez škody
křišťálové vody!*

*Vítejte, mé vody,
netřeba nádobí,
když vás budu mítí,
kdy chci, budu pítí!*

*Vítejte, hájové,
obydlí májové,*

*vítejte, smrkové,
moji příbytkové!*

Bridel už v této skladbě osvědčil jemný smysl pro rým a veršový přesah i pro libozvuk, jak dokazuje např. toto důmyslné střídání samohlásek *o, e, y* a souhlásek *j, p, š, č* i slabik *koš, ško, ody, dy* a zvukových shod na začátku a na konci veršů (Dierna, 1989):

*Co jest rozkoš?
Jen jako koš
plný vody,
plný škody,
vždycky teče,
prýč uteče.*

Tak působivou instrumentaci na úzké ploše – v ukázce bylo jen 24 slabik! – nenajdeme nikde v české barokní literatuře, poprvé se takové zvukové hře přiblíží až Karel Hynek Mácha po skoro dvou staletích! U Máchy také nacházíme motiv marnosti všeho pozemského, který je ve své podstatě typicky barokní, ale u Bridela vyniká myšlenkovou hloubkou a uměleckou účinností.

Dva roky po Životě svatého Ivana tiskne klementinská impresí Bridelovy *Jesličky*. Byl to soubor duchovních písní převážně s vánoční tematikou, písní zčásti původních, zčásti přejatých, např. z tvorby jindřichohradeckého varhaníka Adama Michny z Otradovic. V původních verších zpracovává Bridel půvabně věčnou idylickou historii narození Bohočlověka:

*Když panna plačícího
chuť pospat majícího
znamenala synáčka,
tak zpívala rodička:
„Spi, milý, roztomilý Ježíšku!*

*Spi, spi, mé milé děťátko,
nynej, ó nemluvněátko,
spi, mé milé spasení,
pokud máš polehčení,
spi, milý, roztomilý Ježíšku!*

*Ó medovitý synáčku,
můj živote, můj miláčku,
spi, má předrahá perlo,
spi, spi, královská berlo,
spi, milý, roztomilý Ježíšku!*

*Ó radost tvé matičky,
spi, Ježíšku maličký,
tys můj otec i můj syn,
ke mně se, synu, přivíň,
spi, milý, roztomilý Ježíšku!*

*Chceš-li mít jiné žáčky,
zavoláme pastušky,
oni jsou nejpřednější
a v hlasích nejzvůčnější,
spi, milý, roztomilý Ježíšku!*

*Budou zpívat, dělátko,
medovité robátko,
nynej na tvrdém lůžku,
roztomilý Ježíšku,
spi, milý, roztomilý Ježíšku!“*

V roce 1659 z Klementina vyšla také už na počátku naší relace zčásti citovaná skladba **Co Bůh? Člověk?**, vůbec nejvýznamnější Bridelovo dílo. Jeho objevitelem a prvním vydavatelem byl profesor Josef Vašica, vynikající barokolog, který vedle Zdeňka Kalisty a Viléma Bitnara proboujel ve 30. a 40. letech právo baroka na náležité uznání a ocenění. Protibarokní vulgarizátorská vlna 50. let donutila Vašicu změnit předmět svého zkoumání; novým předmětem se stala epocha velkomoravská, odkud vytěžil spisy základní důležitosti. Na jeho bride-lovské bádání, uveřejňované v Akordu za redakce Jana Zahradníčka, chce navazovat dnešní Akord za redakce Zdeňka Rotrekl. Plným právem, protože v okruhu přispěvatelů a čtenářů Akordu se stále uchovává smysl pro barokní hodnoty. Zde také bude možno navázat na práce nejen Vašicovy a Kalistovy, ale i Dmitrije Tschizewského, který po emigrování z Ruska vykonal v Německu a v USA velmi mnoho materiálů i teoreticky podnětného pro poznání českého a slovanského baroka.

Titulní kontrast Bridelovy skladby **Co Bůh? Člověk?** je ovšem znám z patristické i tomistické teologie a byl mnohokrát zpracován v písemnictví i v jiných druzích umění, ale Bridel ho ztvárnil s horoucím patosem pomocí mnoha obrazů originálních i převzatých z bible a náboženské literatury. Úžasné motivické sřetení titulního kontrastu prostupuje všemi složkami díla a vnímavému čtenáři přímo vnucuje touhu po přimknutí se k Bohu. Bůh je pro Bridela nejen Stvořitelem a dárce všeho dobra, ale v duchu barokní symboliky je také tiskařem, písařem, malířem, hudebníkem, řemeslníkem, např. hrnčířem, a v souvztáhnosti s tím je člověk nebo svět knihou, obrazem, hudebním nástrojem, nádobou atd., a s tím pak souvisí další analogie, tedy jestliže je Bůh impresorem, je božskou

tiskárnou nebo atd. Jiná vrstva Bridelovy symboliky Boha vyplývá z představ kola, koule nebo něčeho kruhového, jiná zase z představ ohně, neuhasitelné pochodně nebo svíce či plamene apod. Do Bridelovy symboliky patří i lidská duše, někdy v duchu Terezie z Avilly okřídlená holubice toužící odletět z dočasnosti na věčnost, jindy v těle uvězněná nebo k něčemu připoutaná, dále symbolika těla jako lodě, symbolika hvězdného nebe jako úhledně popsané nebo potištěné knihy apod. To všechno má svoje zázemí v barokní emblematicke, tj. v promyšlené grafické znakovosti, ale především to vyrůstá z Bridelovy bohaté představivosti. Odtud také tryskají překvapivé metafory a jiné způsoby přenášení slovního významu, neobvyklá epiteta a přirovnání i řečnické figury, zvláště otázky, zvolání a oslovení i opakování na začátku, na konci a uvnitř veršů a strof. Celkově se Bridelův jazyk vyznačuje libozvučností, kombinací důrazných a tlumených rytů i neotřelostí rýmů. Tyto rysy nejsou ovšem příznačné pouze pro skladbu Co Bůh? Člověk?

Fridrich Bridel zpracovával se zvláštní zálibou obtížnou teologickou problematiku. Avšak nikoli jen se zálibou, nýbrž také s vědomím povinnosti převést do uměleckých obrazů to, co v přesných novoplatónských a tomistických kategoriích zpracovávali formou učených traktátů jeho spolubratři. Jedním z takových obrovských problémů byla eucharistie, zamlžená v někdejší „zemi kalicha“ dlouhodobými vášnivými spory, zda přijímat pod jednou, či pod obojí způsobou. Proto Bridel píše *Stůl Páně* (1660), kde vytváří variace na biblické motivy formou dialogu ovce s pastýřem, marnotratného syna s odpouštějícím otcem, Matoušova setníka nebo kananejské ženy s Kristem, jindy skládá adorační monology, např. personifikovaných abstrakt Víry, Naděje a Lásky, jindy zase parafrazuje slavný hymnus sv. Tomáše Aquinského *Pange, lingua, gloriosi* s incipitem *Prozpěvuj, jazyk, vesele tajemství nejsvětější*:

*Chléb drahý anjelský
jest pokrm lidský,
tento chléb nebeský
končí Písma všecky.
Věc divná a neslýchaná:
jí tu jeden každý Pána,
chudý, pokorný, bohatý,
slouha, hříšník i muž svatý.
(...)
Tuto tehdy svátost svatou
ctěme poklonou všelikou,
Starý pak zákon Novému
ustoupí, řádu jinému.
Co rozum nepochopuje,
to nám víra doplňuje.*

*Pod jednou každou způsobou
celý Kristus jest a dobou
nelze Krista dělití.
Bez dvojení, bez dělení,
bez lámání, bez hryzení
v celosti se přijímá.*

Další nesnadné teologické otázce, totiž božské Trojice, se Bridel věnuje v nevelké knize **Trýlístek jarní** (1662). O její někdejší oblibě svědčí dochování jediného exempláře v staroslavné knihovně premonstrátského kláštera na Strahově, který snad už vbrzku bude moci plně sloužit svému původnímu ušlechtilému účelu. Z tohoto exempláře vydal dílo J. Vašica za války a můj výběr z něho v kontextu celé veršované tvorby Bridelovy má vyjít v Praze v příštím roce. [Vyšel v roce 1994.] Poslechněme si odtud část tohoto hymnu:

*Blahoslavená Trojice,
osvěť naše hříšné srdce,
slunce ohnivě zapadá,
duše v tobě žádost skládá.*

*Stkví se ranní hvězda jítřní,
vydává světlo zevnitřní,
noční mrákota zachází,
světlo svaté nám vychází.*

*Ó surchovaná dobroto,
v Trojici svatá jednota,
jeden jsi sic v své bytnosti
a trojí jsi v osobnosti.*

*Podej ustávajícím ruce,
přijmi naše vroucí srdce,
které tobě ke cti hoří,
chtě vzdát díky tváři Boží.*

*Otče, Synu, Duše svatý,
Bůh jsi jediné podstaty,
k našim zpěvům se nakloňuj,
co ti zpíváme, pozoruj!*

Ve stejném roce jako Trýlístek jarní byla vydána **Sláva svatoprokopská**. Kniha s tímto názvem obsahuje kromě jediné veršované pasáže prozaický průběh života zakladatele a prvního opata sázavského kláštera Prokopa. Bridel se tímto dílem zařadil do bohaté linie prokopské legendistiky, v jejíž řadě stojí už po roce

1100, tj. celé jedno století před Prokopovou kanonizací, latinský Život (Vita) a do níž patří mj. veršovaná legenda z Hradeckého rukopisu. Bridel dobře zkombinoval a zkompiloval různé verze a zdůraznil Prokopovo češství. Tím se zapojil do vlasteneckého proudu české barokní literatury, mocně spoluvytvářeného jezuitu. Zároveň vytyčil Prokopa jako vzor mravního života. To se projevilo výrazně i v jediné veršované pasáži, nazvané Píseň o svatého Prokopa kněžství. Její tendence je dnes zřetelně aktualizována, neboť nyní stejně jako v době Bridelově chybí mnoho dělníků na vinici Páně, která přinesla úrodu vskutku bohatou. „Vítání kněžství“ začíná verši:

*Prokope, ctný kněže,
země, nebe kníže,
vítej, lid tě chválí,
v stavu roven's králi.*

*Vítej, posvěcený,
z obce vysazený,
vítej, pomazaný,
k oltáři oddaný!*

Bridel přeložil nebo s úpravami a doplňky do češtiny převedl několik katechismů. Posmrtně vyšlý **Katechismus katolický** (1681–1684) má literárně významný přídavek s názvem **Křesťanské učení veršemi vyložené**. Je to poučení o základních člancích katolické věrouky a mravouky se zajímavými příklady, zvanými exempla. Tyto krátké útvary, zařazované pro pobavení publika a osvěžení jeho pozornosti, znalo už středověké kazatelství a zná je i folklór, kam se některá exempla dostávala osamostatněním z původních celků a přechodem do literatury pololidové a lidové. Svými exempli nezapře Bridel v sobě kazatele a moralizátora, formou svého spisu nezapře ani katechetu a misionáře a svým pravidelným osmislabičným veršem nezapře ani úctu k básnické tradici, i když se v jiných dílech projevil jako hledač nových veršových forem.

Bridelovými současníky byli mimo jiné dva velcí básníci: Felix Kadlinský, který ve svém Zdoroslavičkovi uvedl do české literatury tehdy jinde módní bukolismus, a Adam Michna z Otradovic, vynikající skladatel duchovních i světských písní, jehož vánoční píseň Chtíc, aby spal, zlidověla. Všichni tři tito barokní spisovatelé prožili svůj mladší věk za kruté třicetileté války a na tuto dobu i léta po ní následující reagovali vyspělou lyrikou. Avšak zatímco laik Michna zůstává především idylikem, mají oba jezuité širší rejstřík: Kadlinský o mnohovýznamovou mystickou erotiku, Bridel o hlubokou reflexivnost, oba pak využívají tradičního vlasteneckého kronikářství k posílení legendistiky — Kadlinský v legendě o sv. Ludmile a Bridel v legendách o sv. Ivanovi, Prokopovi a Václavovi. Bridelovo žánrové rozpětí se při tomto srovnání jeví jako nejširší.

Poezie těchto básníků je stále živá a její význam poroste, bude-li ubývat poezie nehodnotné, která byla oficiální kritikou nadhodnocována a způsobovala pokles uměleckého vkusu. O prosazení náročných měřítek na literární tvorbu budou muset společně usilovat badatelé domácí i zahraniční. Pokud jde o baroko, prospěje jistě domácímu bádání, bude-li přihlížet k výsledkům těch prací, které vznikly za hranicemi v uplynulých letech a desetiletích a které nutno do celého bádání vhodně začlenit. Taková integrace nebo u předúnorových tvůrců reintegrace je ovšem nezbytná u veškeré tvorby vědecké a umělecké. Čím dříve se to podaří, tím to bude pro vědu a umění lepší a plodnější.

Z tohoto hlediska je nepochybné, že studie Antonína Kratochvila a Josefa Kolářka o Fridrichu Bridelovi přispěly k jeho známosti v mimočeském prostředí a otevřely cestu k různým novým analogiím. Z nich pozoruhodná je zvláště Kratochvilova představa o Fridrichu Bridelovi jako českém Juanovi de la Cruz – Janovi z Kříže. Přestože český jezuita tvořil o téměř celé století později než španělský karmelitán a na něm nezávisle, má jeho nábožensko-mystická poezie mnoho rysů podobných poezii Juana de la Cruz. Shodným a ovšem také rozdílným teologickým vzděláním se formovalo jejich alegorické a antitetické vidění světa a utvářelo se i adekvátní umělecké vyjadřování. A tak končíme otázkou: Patří Jan z Kříže do světové literatury, kdežto Fridrich Bridel pouze do literatury malého národa ve střední Evropě?